

УДК 347.91/.95

Любов Крупнова,

кандидат юридичних наук,

директор юридичної фірми «Захист ЛВ», третейський суддя

ОБОВ'ЯЗКОВІСТЬ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЯК ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

У статті розкриваються сутність і основні складові принципу правої держави, яким є обов'язковість виконання судових рішень. Аналізується зв'язок даного принципу з верховенством права, його конституційна природа і міжгалузеве значення.

Ключові слова: *судове рішення, правова держава, верховенство права.*

Суспільне розуміння проблеми принципів права має відповідати потребам юридичної теорії та практики. Проте існує певна стурбованість, викладена в теоретичних джерелах, з приводу соціальної ролі, нормативної сутності принципів права, їх переліку, класифікації [1]. Зокрема сумніви виникають і щодо принципу обов'язковості виконання судових рішень.

На нашу думку, немає достатньої ясності в питанні конкретного змісту і соціальної ефективності цього принципу як регулятора правових відносин. Так, згідно зі звітом про роботу органів Державної виконавчої служби (далі — органи ДВС), розміщеним на веб-сайті ДВС України, лише протягом 2012 р. на виконання до органів ДВС надійшло 5150808 виконавчих документів. Крім того, на виконанні перебували 3510631 документів, які лишилися ще з попередніх років. А в органах ДВС на початку 2012 р. всього налічувалося 7051 осіб [2]. Орієнтуючись на ці дані, можна припустити, що протягом минулого року на одного державного виконавця припадало понад 1200 виконавчих документів. Постають питання: чи можливо з подібним навантаженням вчинювати системні виконавчі дії, чи працює загалом принцип обов'язковості виконання судових рішень, адже фактично виконується не більше 15—20% судових рішень? З точки зору низької соціальної ефективності практики виконавчого провадження йдеться про правовий дефолт держави у цьому питанні. Про питання правового дефолту України з підстав низької ефек-

тивності діяльності правозастосовних органів обґрунтовано зазначалося з боку Рахункової палати України [3].

Через дещо абстрактний характер деяких принципів виникає сумнів і з приводу можливості досягти успіху в цьому напрямі. Неоднозначність змісту таких принципів права як справедливість, рівність перед судом та законом, гуманізм, верховенство права та ін. відбивається і в системі застосування права. На нашу думку, кожний принцип, й принцип обов'язковості виконання судових рішень зокрема, мають бути перш за все визначені як сукупність конкретних правових вимог, тобто кожен принцип повинен мати не лише ідеологічний, а й прагматичний сенс, а також знайти емпіричне втілення в процесі правотворчості, впливати на систему правозастосування. Адже саме правотворчість і правозастосування мають бути пов'язані. Це набуває особливого значення на тлі кардинальних змін у правовій системі, що відбуваються протягом останніх десятиліть.

У сучасній правовій науці існує чітке уявлення про подвійне значення принципів права, тобто про їх значення як джерела і змісту права. Абсолютизація одного з цих значень (принцип як джерело права або принцип як спрямовуючий зміст правових вимог) може відбуватися в межах певної ідеологічної системи (особливо це було помітно за часів тоталітаризму) або ідеологеми, що притаманна певному перехідному періоду від тоталітарної до відкритої демократичної системи права. Тому соціалізму як системі правових ідей властиве пере-

більшення такої ролі права, як засобу витіснення негативних властивостей суспільства або таких явищ, як злочинність, правовий анархізм, правовий негативізм тощо. В сучасних умовах безпосередня роль принципів права пов'язана з проблемою конкретизації правових вимог, активного розвитку права, поєднання догматики і соціальної ефективності правового регулювання.

Дієвість принципів права обумовлена, зокрема, тим, що право поєднується з загальнолюдськими цінностями буття, які притаманні не тільки певній ідеологічній системі, а й правовій традиції, правовій ментальності, в тому числі професійній ментальності персоналу правозастосовних органів. Так, правозастосовник застосовує правові вимоги, приймає рішення, узгоджене з принципами права. Наприклад, державний виконавець або суддя повинні забезпечити дію принципу верховенства права, що вимагає й прагматичного пізнання права за межами буквального змісту закону, реконструювання його у емпіричну дійсність. У свою чергу, здійснюючи реконструювання правових вимог, правозастосовник має спиратися на принципи права, обґрунтовуючи свої рішення, він має посилатися на них. Серед головних засад правової системи, наприклад, принцип верховенства права функціонально має втілюватися у такі, зокрема, складові, як правова визначеність і правова пропорційність. Ті чи інші принципи є, з одного боку, об'єктивним індикатором реалізації верховенства права (правова визначеність), а з іншого — суб'єктивною умовою його ефективної реалізації є правова добросовісність. Так, правозастосовник, дотримуючись принципу верховенства права, має ментально відчутти, що правова визначеність певного рішення (суть додержання вимог), власне є формальною ознакою верховенства права, а пропорційність, послідовність цього рішення — його матеріальною ознакою [4].

Ідеологія плюралістичної демократії, закладена у чинну Конституцію України, містить декілька важливих положень щодо обов'язковості виконання судових рішень саме як принципу правової держави. По-перше, у ст. 3 Основного

Закону вказується про те, що держава відповідає за результати своєї діяльності. По-друге, у ст. 66 Основного Закону міститься вказівка про те, що кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки. По-третє, у ст. 124 вказується на те, що судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території України. Усі ці положення є складовими зазначеного принципу. Адже в них міститься як загальна складова цього принципу, звернена до необмеженого кола осіб (відповідальність держави перед громадянами, обов'язковість судових рішень до виконання на всій території України), так і спеціальна складова, що адресується певним особам (кожен зобов'язаний відшкодувати завдані ним збитки).

Слід також вказати на те, що виконання судових рішень має охоронне забезпечення як в адміністративно-деліктному, так і в кримінальному законодавстві. Так, невиконання законних вимог державного виконавця щодо усунення порушень законодавства про виконавче провадження, втрата або несвоєчасне відправлення виконавчого документа, неподання або подання неправдивих відомостей про доходи і майновий стан боржника, неповідомлення боржником про зміну місця роботи (знаходження), а також неявка без поважних причин за викликом державного виконавця — тягнуло накладення штрафу від двох до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ст. 188¹³ КУпАП) до 2010 р. А з 2010 р., згідно зі змінами до цієї статті, відповідальність також наставала за несвоєчасне подання або неподання звітів про відрахування із заробітної плати та інших доходів боржника, за неповідомлення боржником місця проживання чи місцезнаходження або отримання доходів. При цьому суттєво збільшилася санкція за ст. 188¹³ — від двадцяти до сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Згідно з Кримінальним кодексом України караються будь-які діяння боржника, спрямовані на невиконання рішення суду (приховування доходів, зміну місця проживання чи місця роботи без

повідомлення державного виконавця тощо), які призвели до виникнення заборгованості зі сплати таких коштів у розмірі, що сукупно складають суму виплат за шість місяців відповідних платежів (злісне ухилення від сплати коштів на утримання дітей (аліментів) або на утримання непрацездатних батьків) тобто при вчиненні злочинів, передбачених статтями 164 та 165 КК України. А за невиконання судового рішення, тобто за злочин, передбачений ст. 382 КК України, за ч. 1 при умисному невиконанні вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або перешкоджання їх виконанню — передбачена санкція у виді штрафу від п'ятисот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк до трьох років; за ч. 2 — ті самі дії, вчинені службовою особою, караються штрафом від семисот п'ятдесяти до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк до п'яти років, з позбавленням права обіймати пені посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 3 — дії, передбачені ч. 1 або 2 цієї статті, вчинені службовою особою, яка займає відповідальне чи особливо відповідальне становище, або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, або якщо вони заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам і свободам громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб, караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 4 — умисне невиконання службовою особою рішення Європейського суду з прав людини — тягне позбавлення волі на строк від трьох до восьми років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Охоронна функція права з точки зору забезпечення виконання судового рішення має знайти свою реалізацію у колі певних визначень [5]. Підтримуючи точку зору деяких українських вчених з цього питання, вважаємо за необхідне додати, що коло визначень, які мають

забезпечити принцип обов'язкового виконання судових рішень, має, зокрема, включати такі поняття, як: «невиконання законних вимог державного виконавця», «приховування заробітної плати та інших доходів», «зникнення боржника», «створення заборгованості із сплати коштів на утримання батьків або дітей», «умисне невиконання вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або перешкоджання їх виконанню», «заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом правам і свободам громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб». Встановлення відповідальності за невиконання судових рішень є лише логічним завершенням принципу обов'язкового виконання судових рішень.

Проте практичне втілення цього принципу складає досить громіздку процесуальну процедуру. Так, згідно з ч. 2 і ч. 3 ст. 368 ЦПК України за кожним судовим рішенням, яке набрало законної сили, за заявою осіб, на користь яких воно ухвалене, видається виконавчий лист. Для виконання судового рішення в примусовому порядку сам стягувач чи його представник має отримати виконавчий лист у суді та подати його до органу Державної виконавчої служби. Лише виконавчі документи про стягнення судового збору суди самостійно надсилають до місцевих органів державної податкової служби. Тож після отримання виконавчого листа особа, на користь якої ухвалено судові рішення (стягувач), звертається до органу ДВС із заявою про примусове виконання рішення. До такої заяви додається, як правило, оригінал виконавчого листа, а в окремих випадках — й інші необхідні документи. Після отримання відповідних документів, у разі відсутності формальних перешкод, державний виконавець органу ДВС відкриває виконавче провадження та здійснює дії, спрямовані на виконання судового рішення.

Слід зазначити, що спочатку боржнику, крім окремих вказаних у законі випадків, пропонується добровільно, до встановленої державним виконавцем дати, виконати судові рішення (сплатити кошти чи вчинити певні дії або інше, зазначене у виконавчому листі). У разі не-

встановлення строку на добровільне виконання рішення суду чи невиконання рішення в такий встановлений строк, державний виконавець вчиняє виконавчі дії, спрямовані на примусове виконання судового рішення. В такому випадку, крім самого «боргу», із боржника стягується виконавчий збір.

Слід додати, що процедури за участю державного виконавця чітко прописані в Законі України «Про виконавче провадження». Фактично після відкриття виконавчого провадження питання виконання судового рішення, прийнятого на користь певної особи, стає випробуванням для державного виконавця, який і повинен зробити все можливе у межах закону для виконання судового рішення. Потрібно додати, що й сам стягувач або його представник (наприклад, адвокат, правозахисник) не повинен бути пасивним фігурантом виконавчої процедури.

Але обов'язковість виконання судового рішення стає законним інтересом стягувача. Тобто, щоб державний виконавець реально вчиняв всі потрібні дії для виконання судового рішення, стягувачу чи його представнику необхідно самостійно відслідковувати роботу посадової особи ДВС. І у випадку порушень з його боку — оскаржувати його рішення, дії або бездіяльність.

Особливості правового регулювання виконавчого провадження, що полягали у створенні інституту приватних судових виконавців, не зменшують ролі зазначеного принципу. Як відомо, кілька років тому ініціювалося введення інституту приватних судових виконавців. Але у 2011 р. законопроект № 5151 «Про присяжних виконавців» було знято з парламентського розгляду. Однак існують не менш дієві способи, вже апробовані, наприклад, у Росії, використання яких дозволяє забезпечити рівень виконання судових рішень. Важливим є те, що відповідно до аналізованого принципу інтересам стягувача і боржника не повинно завдаватися шкоди.

У нашій державі сталою є практика видачі документів, які видаються судами на підставі судових рішень і містять їх резолютивні частини. Вони призначені для подання їх певним суб'єктам з метою забезпечення подальшого примусо-

вого виконання рішень судів. Норми, які регулюють видачу судами виконавчих листів у цивільних справах, містяться в розділі VI «Процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів (посадових осіб)» Цивільного процесуального кодексу України.

У Російській Федерації існує інша практика виконання судових рішень, що може бути запозичена. Засадничі питання при цьому регламентуються Федеральним законом «Об исполнительном производстве» [6]. Безпосередні ж процедури примусового виконання рішень судів у Росії покладаються на Федеральну службу судових приставів, діяльність якої регулює Федеральний закон «О судебных приставах» [7]. У порівнянні з вітчизняною практикою, коли стягувач безпосередньо отримує виконавчий лист у суді і передає його до органу ДВС на примусове виконання, крім випадку з надсиланням виконавчого листа про стягнення судового збору, в Росії існує дещо інший підхід. Так, згідно з ч. 1 ст. 428 ЦПК Російської Федерації виконавчий лист видається судом стягувачу після набрання судовим рішенням законної сили. Виконавчий лист видається стягувачу або на його прохання направляється судом для виконання. За рішенням суду про присудження компенсації за порушення права на судовий розгляд у розумний строк чи права на виконання судового рішення у розумний строк виконавчий лист направляється на виконання судом у п'ятиденний строк з дня прийняття судового рішення незалежно від наявності прохання стягувача про це [8]. Тож, на відміну від України, в Росії в окремих випадках виконавчі листи в інтересах стягувачів на виконання можуть направлятися не самою особою, на користь якої було винесено рішення (стягувачем), а судом.

Аналізуючи особливості пред'явлення виконавчого листа стягувачем на виконання до територіального органу Федеральної служби судових приставів, а також правила вчинення виконавчих дій судовими приставами-виконавцями, можна впевнено говорити про їх подібність до української практики. У Росії теж, як і в Україні, разом із виконавчим листом

стягувач має подавати відповідну заяву. І за відсутності формальних перешкод, після отримання таких документів відповідальний посадовець Федеральної служби судових приставів порушує виконавче провадження. Передбачає російське законодавство, а саме Федеральний закон «Об исполнительном производстве» від 02.10.2007 р., й надання боржнику в окремих випадках строку для добровільного виконання рішення (ч. 14 ст. 30) [9]. І саме в разі ненадання такого строку чи невиконання протягом нього добровільно рішення боржником у Росії судовим приставом-виконавцем вчиняються дії, спрямовані на примусове виконання судового рішення.

Однак поруч із подібними до вітчизняних правил виконання судових рішень, у Російській Федерації застосовуються й інші, більш ефективні процедури, які дозволяють не лише суттєво знизити навантаження на державних виконавців, а й при цьому жодним чином не погіршити ситуацію з виконанням судових рішень. Зокрема на увагу заслуговують статті 8, 8.1 і 9 Федерального закону «Об исполнительном производстве», у яких передбачено направлення виконавчого документа стягувачем не до територіального органу Федеральної служби судових приставів, а безпосередньо до того суб'єкта, який у певних випадках здатен забезпечити виконання судового рішення боржником. Наприклад, ст. 9 вищевказаного Федерального закону передбачає, що стягувач може сам направити виконавчий документ про стягнення періодичних платежів, про стягнення грошових коштів, сума яких не перевищує 25 тис. рублів, організації

чи іншій особі, яка виплачує боржнику заробітну плату, пенсію, стипендію або інші періодичні платежі. Тобто безпосередньо, оминаючи судового пристава-виконавця як проміжну ланку, надається можливість звертатися до особи, що здатна виконати рішення за боржника. В такому випадку одночасно з виконавчим листом стягувач повинен вказати деякі достовірно встановлені відомості.

У статтях 8 і 8.1 Федерального закону «Об исполнительном производстве» йдеться про процедури (як і у ст. 9), які можуть бути застосовані в децю інших випадках. На нашу думку, ефективно застосування принципу обов'язкового виконання судових рішень має відбуватися через зміни до чинного законодавства шляхом надання стягувачу можливості у «дрібних» справах (про стягнення аліментів чи інших періодичних платежів, коли одноразовий місячний платіж не перевищує двох-трьох мінімальних заробітних плат) самостійно направляти заяву і виконавчий лист тим, хто виплачує боржнику заробітну плату, пенсію, стипендію тощо).

Отже, практика правозастосовних органів свідчить про те, що виникнення тих чи інших правових положень, їх поступове перетворення на принципи права може відбуватися в результаті позитивного соціального процесу, що має назву «соціальний прогрес». У цьому процесі складові правової догми (норми, вимоги, стандарти) перетворюються на елементи правової дійсності, крізь відбір та застосування норм права, легітимацію інтересів, перетворюючись завдяки юридичній практиці та правотворенню на принципи права.

ПРИМІТКИ

1. Погребняк В. П. Основоположні принципи права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук / В. П. Погребняк. — Х., 2009. — С. 3.
2. Сайт Державної виконавчої служби України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://dvs.gov.ua/zvitnist.html>.
3. Сайт Рахункової палати України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16733081>.
4. З цього приводу не можна не погодитися з позицією С. П. Погребняка та інших авторів, які розуміють принцип верховенства права як основоположний принцип права, обґрунтовуючи виокремлення у ньому двох аспектів: формального та матеріального (органічного) — див.: Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія / С. П. Погребняк. — Х. : Право, 2008. — С. 148—204.

5. Таку думку висловив, зокрема, В. С. Ковальський, який стверджує, що завдяки застосуванню певних логіко-семантичних прийомів у науковому дослідженні можливо формувати «понятійний склад», тобто сукупність взаємопов'язаних понять, які характеризують те чи інше явище у його координаційних та субординаційних відносинах з компонентами правової системи, окремими функціями права, елементами та формами охоронної функції права. У понятійному складі всі поняття або категорії за обсягом відображення характерних правових явищ перебувають в ієрархічній залежності і розташовуються в порядку від більш загального до менш загального, від менш загального до одиничного (конкретного). Понятійний склад охоронної функції утворюють, наприклад, такі взаємопов'язані поняття, як «правова поведінка», «правомірна поведінка», «протиправна поведінка», «правопорушення», «злочин», «порушення авторського права і суміжних прав», «кваліфіковане порушення авторського права і суміжних прав» тощо — див.: Ковальський В. С. Охоронна функція права / В. С. Ковальський. — К. : Юрінком Інтер, 2010. — С. 66.

6. Там само.

7. Официальный сайт Федеральной службы судебных приставов Российской Федерации. Федеральный закон РФ «О судебных приставах» [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.fssprus.ru/ReglamentAct/>.

8. Официальный сайт Государственной Думы РФ. Гражданский процессуальный кодекс РФ [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://duma.consultant.ru/page.aspx?735408>.

9. Официальный сайт Федеральной службы судебных приставов Российской Федерации. Федеральный закон РФ «Об исполнительном производстве» [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.fssprus.ru/ReglamentAct/>.

Крупнова Любовь. Обязательность исполнения судебных решений как принцип правового государства.

В статье раскрываются сущность и основные составляющие принципа правового государства, коим является обязательность исполнения судебных решений. Анализируется связь данного принципа с верховенством права, его конституционная природа и межотраслевое значение.

Ключевые слова: судебное решение, правовое государство, верховенство права.

Krupnova Lyubov. Enforceability of judgments as the principle of the rule of law.

The article reveals the essence and the main components of the principle of the rule of the state, which is the enforceability of judgments. The relationship of the principle of the rule of law, its constitutional nature and cross-industry value.

Key words: judgment, rule-of-law state, rule of law.